

BESZÉLGETÉS VARGA ÁGOTÁVAL

„Felvállaltam a közvetítő szerepét”

SOÓS TAMÁS DÉNES

VARGA ÁGOTA DOKUMENTUMFILMJEIT A KIBESZÉLETLEN BŰNÖK, A HOLOKAUSZT, AZ ÜGYNÖKMŰLT FELTÁRÁSA ÉS A NEHÉZ SORSÚAK IRÁNTI SZOLIDARITÁS JELLEMZI.

A magyar filmeseknek adósságai vannak az ügynökműlt feltárásában, de sosem késő ezeket törleszteni – mondja Varga Ágota, akivel filmjei DVD-megjelenése kapcsán a magyar dokumentumfilm helyzetéről is beszélgettünk.

• Jó terjesztési platform a DVD a dokumentumfilmek számára?

A DVD számomra is egy kísérlet. A cigány holokausztról készült filmjeim kiadására kaptam támogatást a miniszterelnökségtől és a Magyar Művészeti Akadémiától a holokauszt emlékévk keretében. Máshova nem lehet pályázni DVD-kiadásra, úgyhogy a többi filmet magánszorgalomból raktam mellé. Egyelőre nem tudom, hány példány-

ban fogytak a filmek, de talán érdeklő DVD azokat az embereket, akik egy-egy könyvesboltban meglátják. Ha könyvet vásárolnak, talán filmet is.

• Jó alternatíva lehet az online terjesztés?

Utána kéne néznie a lehetőségeknek. Ismerek olyan dokumentum- és ismeretterjesztőfilmes, aki a neten forgalmazza a filmjeit. A tartótisztet egy évig az Indavideón lehetett megnézni, de abból nem az alkotónak van bevétele. Csak jelképes összeget fizetnek, és ez nem korrekt.

• Az illegálisan feltöltött filmjeit leszedeti a Youtube-ról?

Igen. De miután leszedetem, feltöltik újra, és arra nincs kapacitásom, hogy állandóan ellenőrizzem.

**Varga Ágota:
A tartótiszt**

• Mi a véleménye arról, ahogy a közvetítő kezeli a dokumentumfilmeket? Sokat csak az éjjeli műsorsávban lehet megnézni.

Vagy délután, munkaidőben. Az ismétlést pedig délelőtt. A dokumentumfilmek helye a televízióban van, de a jókat kéne többször ismételni. A nemrég indult M5 – állítólag – zömében dokumentum- és ismeretterjesztő filmeket fog sugározni. Remélem, hogy így lesz, mert a mostani közszolgálati csatorna nem jó gazdája a dokumentumfilmeknek. Ebben nem történt változás az elmúlt 15 évben. Voltak időszakok, amikor saját műsorsávot kaptak a dokumentumfilmek, még-hozzá főműsoridőben, de ezek nem tartottak sokáig.

• Milyenek látja a dokufilmes támogatási rendszert?

Jónak. Működik. Azt viszont nem tartom ideálisnak, hogy 10 millió forint a maximális támogatás, amit egy dokumentumfilmre adhatnak. Ha hozzávesszük a 25 %-os közvetett támogatást a Filmirodán keresztül, az is csak 12 millió, ami elenyésző a minimum 30-hoz képest, amit külföldön kap egy dokumentumfilm. Annyiból már lehet igényes filmeket készíteni, ahogy ez a *Szerlempatakon* vagy a *Káin gyermekei*n is látszott, amit a Filmalap támogatott. Szerencsés lenne, ha a Filmalap több dokumentumfilmet vállalna be nagyobb költségvetéssel. Így sokszor nem keresünk annyit egy-egy filmmel, mint amennyi energiát befektetünk. Ha nagyobb összeggel támogatták volna például a *Szülei szemét*, több kamerával, ennél is több helyszínen tudtunk volna forgatni, és még ennél is mélyebb, képileg és hangilag is igényesebb filmet tudtunk volna készíteni. A szereplőknek is többet segíthetünk volna. Van, akinek egyszerűen muszáj, mert olyan életkörülmények között él. Én nem pénzzel segítettem, hanem különböző tárgyakat, például mosogatógépet vásároltam nekik.

• Mennyiben változtatott a finanszírozási helyzeten, hogy az HBO is beszállt a dokumentumfilm-gyártásba? Pályáztak hozzájuk?

Beszéltünk róla, hogy készítünk náluk egy filmet, de a szereplők miatt végül nem valósult meg. Az egykori általános iskolai osztálytársam történetét forgattuk volna le, aki a '68-as

prágai eseményeken felbuzdulva, 14 évesen írt a Szabad Európa Rádió hirdetésére, hogy küldjenek fegyvereket és ők majd a három barátjával forradalmat csinálnak itt, Oroszlányban. A levelet elkobozták a postán, mert a hirdetés persze csali volt, és írásszakértőket fogadtak, hogy kinyomozzák, ki írta a levelet. Az iskolákban begyűjtötték az összes füzetet, és megtalálták az osztálytársamat. A tárgyaláson a saját apja vallott ellene, aki hírhű pártember volt. Utána a fiatalkorúak börtönébe került Tökölre, tíz hónapra, de a szabadulása után is próbálták ellehetetleníteni: homoszexualitással vádolták, az esti gimnáziumban nem engedték leérettségizni. A peranyaga alapján a levéltárban kezdem kutatni az ügyét, és a tartótiszt, aki a házkutatást végezte nála, később *A tartótiszt* című filmem főszereplője lett. Ebben a tervezett filmben az HBO azt szeretete volna, hogy a gyerekek kutassanak az apjuk után, számukra ugyanis fontos, hogy megszólítsák a fiatalokat. Ezt a gyerekek viszont nem vállalták, a lány nem akarta kockáztatni a minisztériumi állását.

• *Hogyan győzte meg a tartótisztet, hogy egy önálló filmben szerepeljen?*

A tartótisztek neve és munkahelye, de még a családtagok neve, munkahelye (1989-ig) és lakcíme is fel van tüntetve a dossziéjukban, így hát kisebb nyomozás után felhívtam őt, hogy szeretnék vele találkozni. Miatán elbeszélgettünk, és megnézte a filmjeimet, érveket kért, hogy miért lenne fontos filmben megszólalnia. Azt válaszoltam, hogy neki is vannak unokái, és nem mindegy, hogy a következő generációk mit gondolnak erről a korról. Hogy a lehető legtisztábban lássanak, ahhoz minél több embernek nyilatkoznia kéne azok közül, akik az állambiztonsági munkát irányították. A Médiatanács kurátorai először nem is hitték el, hogy ez a tartótiszt valóban szerepelni fog a filmben. Csak Vitézy László támogatott, aki ismerte a korábbi munkáimat. Végül el tudtuk kezdeni a forgatást, de abban megállapodtunk, hogy a szervezettek nevei és a szervezés okai nem hangozhatnak el a filmben, mert őt még mindig köti a titoktartási kötelezettsége. Ez egy jogi úr, hogy az előző rendszer jogszabályai még mindig élen ezen a területen. Hogy miért, az

jó kérdés. Valószínűleg azért, amiért az ügynöklisták sincsenek nyilvánosságra hozva.

• *Milyen nehézségekbe ütközik a rendező, aki az ügynökműlttel kíván foglalkozni?*

Például kiemelt dossziékba. Az iratárban mindent megkaptam, de sokszor találkoztam olyan ügynöknevekkel, akiknek nem volt meg a dossziéja. Az *Operatív érték – A besúgottakban* az is nehéz helyzetet teremtett, hogy kiderült, ki volt az a ma is élő és aktívan közreműködő tagja a Regnum Marianum katolikus közösségnek, akit annak idején szerveztek. Ő a tartótiszt kérésére bement Emődi László atya szobájába, és nemcsak lerajzolta, hogyan néz ki a helyiség, de az asztalon lévő iratokról a neveket is kijegyzetelte. Magyarán túlteljesített, és komolyan ártott a többieknek. A filmkészítés során szóba került, hogy eljön a forgatásra, ez pedig engem is választás elé állított. Megtehettem volna, hogy nem árulom el neki, hogy ismerem a dossziéját, és a többiek előtt szembesítem vele, de akkor jogában állt volna kivetetni magát és a szembesítést a filmből. Akkor ennyi anyagom se lett volna. Végül elmondtam neki, hogy bizonyítottan mindent tudok az ügynökműltjáról, és szeretném, ha kamera előtt, személyesen ő mondaná ezt el a többieknek. Végül ezért nem jött el a forgatásra.

• *Jól döntött, hogy elmondtad neki?*

Most már mindegy. De valószínűleg fel kellett volna vállalnom, hogy a többiek előtt kapja meg a dossziéját. A történethez hozzátartozik, hogy amikor megtudta, hogy a többiek ismerik a dossziéját, kamerán kívül kérte őket, hogy bocsássanak meg neki. A neve az atyák kérésére nem hangzik el a filmben, mert megvédték – és megbocsáttak neki.

• *Rendezői munkamódszerének sarkalatos pontja a szembesítés. A zsidók deportálását koordináló Endre László fiát, aki öregkorára sem engedett apja szélsőséges nézeteiből, a gyermekei elhatárolódásával, a katolikus egyház papjait szervező tartótiszt munkájának kárvallottjaival, a roma holokauszt áldozatait fogvatartásuk színhelyével és így emlékével szembesítette.*

Ha az ember szembesülni tud azzal, ami fájdalmas számára, az nagymértékben elősegíti a probléma megoldásához vezető út megértését. Ezekben

a filmekben felvállaltam a közvetítő szerepét, és azt láttam, hogy ez egy tisztulási, érési folyamatot indított el az emberekben. Kő esett le a szívükről, hogy egy gondnal kevesebbet kell cipelniük. Azt remélem, ezáltal a társadalmi folyamatok megértését is elősegíthetik a filmek, és példát mutathatnak másoknak. Sokkal több embernek kéne felvállalnia közvetítő szerepet, hogy előrébb jussunk a múlt feltárásában, és túlléphessünk ezeken a nehézségeken.

• *Minden esetben pozitív volt a szembesítés végkimenetele? A Cigány holokausztban volt olyan ember, aki még az előtt is igyekezett elzárkózni, hogy beszéljen az elhurcoltatásáról.*

De végül megkönnyebbült. Őt mélyen felzaklatta a fénykép, ami megmaradt a családjáról. Ez sokszor előhozta belőle az emlékeket, de ahogy a felesége mondta, csak sírni tudott, beszélni nem. Félték, nehogy bajuk legyen belőle, és különben sem tudták, hogyan lehetne erről beszélni. Nem illett ezt szóba hozni akkoriban. Sokan kérdezték, honnan vettek a bátorságot, hogy elvigyem ezeket az embereket a szenvedéseik helyszínére, a Csillag-erődbe, mert ezzel nagy traumát éltek át. Valóban trauma volt számukra, de amikor a látogatás végén elköltöttünk egy közös ebédet, már fellélegeztek. Egyikőjük sem bánta meg – és egyikőjük sem mondta, hogy nem akar eljönni, pedig előtte nagyon félték az újbóli találkozástól.

• *A Leszármazottakban Endre Zsigmond megingathatatlanul védi édesapja nézeteit. Látszólag semmi sem zökentheti ki a holokauszttagadásból. De a film láttán azt mondta: talán mégis a gyerekeinek van igazuk.*

Mikor egyben látta az egész anyagot, rálátást nyert önmagára, és ez némi objektivitást adott számára. Én a film forgatása során értettem meg a holokauszttagadás pszichológiáját. Ő 21 évesen ott volt, amikor elvitték az apját az amerikaiak, járt hozzá a börtönbe az Andrassy út 60-ba, és megérte azt is, hogy a háborús bűneiért kivégzik az apját. Ezek olyan erős drámai hatások voltak az életében, hogy nem tudott szabadulni a hittől, amit az apja képviselt. Abban a hitben nevelte a gyerekeit is, hogy a holokauszt nem történt meg, és a zsidókat üldözni kell. De a felesége más szemléletet képviselt, a gyerekeit más hatások

érték az iskolában, így ők elhatárolódtak ettől az ideológiától. Endre Zsigmond viszont nem tudott elszakadni tőle. Azt is mondhatjuk, hogy egész életében nem nőtt fel.

• *A tartótisztre milyen hatással volt a kész film?*

Az volt a család kérése, hogy az eredeti tervvel ellentétben ne hangozzon el a neve a filmben. A fiát ugyanúgy hívják, mint őt, és nem akarták, hogy hátránya származzon ebből. Ezt elfogadtuk. Amikor a tartótiszt megnézte a filmet, azt mondta nekünk, hogy azóta nagyon sok jót cselekedett ám. Ő jócselekedetnek gondolja azt is, hogy a család cselédje. A felesége nemzetközi hírű zenetanár, aki gyerekeket oktat, és ő mint pótszülő gardírozta a gyerekeket egy-egy út során. Utólag azt gondolom, a filmet is azért vállalta, mert egyfajta jócselekedetnek tudta be. Egyfajta vezeklésnek.

• *A DVD extrái között látható interjú egy évvel a film után megjelenése után készült, és bár enyhült a véleménye, bocsánatot kérni még ekkor sem tudott. Változott ez azóta?*

Egy éve beszéltem vele utoljára, mert gondoltam, talán folytatjuk az interjúkat, de már nagyon beteg volt, a szívével operálták. Nem beszéltünk erről.

• *Hogy véli, milyen adósságai vannak a játék- és a dokumentumfilmeseknek az ügynökmúlt feltárásában?*

Vannak adósságok, ez kétségtelen. Én is feldolgozhattam volna hamarabb a tartótiszt történetét. Több téma is izgatja a rendezőket, és ez csak egy a sok közül, de elég markáns ahhoz, hogy elsőbbséget élvezzen. A magyar társadalom lassan lépdel a múltfeltárás útján, és a dokumentumfilmesek is lassan lépegetnek vele. A levéltárban sem lehet régóta kutatni, és az aktuális politikai szempontok is befolyásolják, hogyan lehet gondolkodni erről a kérdésről. A tartótiszt vetítése utáni beszélgetésre meghívtam a Nemzeti Emlékezet Bizottságot is, és ott elindult egy párbeszéd arról, mit kéne tenni az ügynökkérdés tisztázásában,

Varga Ágota: **Operatív érték - A besúgóttak**

de aztán ez is megrekedt. A rendszert működtető tartótisztek neve, munkája

és életrajza szerepel a honlapjukon, ügynöklista viszont nincs. Úgy vélik, nem lehet egy lapon emlegetni minden ügynököt, hiszen egyeseket kényszerítettek, de igyekeztek ártatlan dolgokat jelenteni, míg mások túlteljesítettek, és kifejezetten ártottak a jelentéseikben. Én azt javasoltam, hogy pár mondatban oda lehetne írni az ügynök neve mellé, milyen területen volt beszervezve, önként jelentett-e, vagy zsarolták, és ha igen, mivel. Erre valaki azt kérdezte, mit szólnék hozzá, ha kiderülne az apámról, hogy ügynök volt. Mit lehet erre mondani? Az apám nem én vagyok. Esterházy Péter is megírta az édesapjával kapcsolatos drámáját, így talán másoknak is lenne rá lehetőségük, hogy szembesüljenek vele és akár kibeszélik saját őrlődéseiket e témában. Persze lehet, hogy már így is elkéstünk ezzel, de én úgy vélem, sose késő.

Új filmem, a *Vasgyökerek* egy 80 éves orvosról szól, aki 1980-ban diszsidált Erdélyből Németországba. Sok dísztagyat kapott a betegeitől Erdélyben, és elkezdte szenvedélyesen gyűjteni a Zilahi-kerámiákat, a különböző fafaragásokat, a magyar néprajzi emlékeket. Ezért rászállt a Securitate. Előbb be akarták szervezni, majd ki-

rakatpereket indítottak ellene. Úgy döntött, elhagyja az országot. Nagy nehezen megszerezte a német állampolgárságot, és onnan járt haza Erdélybe, hogy kicsempéssze az emléktárgyakat az országból. Ekkor szállt rá igazán intenzíven a román titkoszolgálat. Beszervezték a barátait, a rokonait, akiknek jelenteniük kellett, mit csinál kint, illetve otthon, amikor hazajön. Ő erről nem tudott semmit: a filmben kapja meg a dossziéját, és a kamera előtt szembesül vele, hogy ki jelentett róla. A habitusából ered, hogy ezen is felül tudott emelkedni. 2000 óta Magyarországon él, és hulladékból készít szobrokat, dísztagyakat, illetve olyan fafaragásokat Krisztusról, amiken Krisztusnak testi hibái vannak: sovány, és kiállnak a bordái. Mikor rákérdeztem, miért csinálja ezeket, nem tudta megmagyarázni – belső, misztikus indíttatásról beszélt –, de szerintem így fogalmazza meg azt a szenvedést, amit Zilahon átélt. Hogy nem tudott kiteljesedni ott, ahol akart. Ősszel lesz a film premierje a közvévén, a díszbemutató pedig Szentendrén a Szentendrei Önkormányzat támogatásával. S hogy kiadom-e DVD-n? Ehhez először le kell vonnom a DVD-forgalmazás tanulságait. Meglátjuk. Mindenesetre érdemes lenne Romániában, de legalább Erdélyben is terjeszteni a filmet. •